

● شرح اشارات حافظ

● نوشته علی اکبر رزّاز

● چاپ اول - ۳۵۰ صفحه

● انتشارات علمی و فرهنگی

در معرفی کتاب «شرح اشارات حافظ» مناسب دیدیم بخشی از مقدمه استاد علی اکبر رزّاز را بیاوریم که می خوانید:

یکی از ویژگی های بارز شعر حافظ چند پهلو بودن و قابلیت انطباق با معانی گوناگون است. شعر او همچون منشور بلورینی است که از هر سو نگرسته شود جلوه ای دیگر دارد. علاوه بر این امتیاز، که به ظاهر الفاظ تعلق دارد، در ژرفای سخن او نکته یا نکات سر بسته ای نهفته است که در اصطلاح ادبی اشارت یا تلمیح نامیده می شود.

اشارت مفهومی است که در ظاهر عبارت نیامده و به آن تصریح نشده است، ولی از فحوای سخن گوینده استنباط می شود. حال باید دید نکته پوشیده ای را که شاعر به زبان نیاورده است چگونه می توان دریافت کرد؟

کشف اشارت در هر بیت مستلزم آن است که خواننده از موضوع مورد اشاره مانند آیات، احادیث و قصه های تاریخی و افسانه های مذهبی و اصطلاحات علمی و نجومی و همچنین از حوادث و اوضاع و احوال سیاسی و اجتماعی عصر حافظ آگاهی و سابقه ذهنی داشته باشد. خواننده افزون بر اطلاع قبلی، باید از حضور ذهن و فراست کافی برخوردار باشد تا با تأمل در بیت مورد نظر، رابطه میان اشاره را با موضوع مورد اشاره درک کند.

احتیاج به آوردن مثال نیست؛ دیوان خواجه حافظ پر است از اشارات علمی، تاریخی، مذهبی و حوادث سیاسی و اجتماعی از آغاز تاریخ تا پایان قرن هشتم هجری. نگارنده این سطور در حدّ توان و استعداد خود کوشیده است برخی از این گونه اشارات پنهان را از دیوان حافظ بیرون کشیده، در این مجموعه مورد بحث قرار دهد.

در سراسر تاریخ ایران، هیچ شاعری به اندازه حافظ از زبان رمز و کنایه استفاده نکرده است. دلیل این امر را باید در جنگ و خونریزی شاهان آل مظفر و کشتار بی‌رحمانه مخالفان در پایان مخاصمات و نیز اختناق و ناامنی حاکم بر جوامع آن روز از سوی شاهان و حاکمان خودکامه و صاحبان قدرت و حواشی و اتباع جیره‌خوار آنان مانند شیخ و واعظ و قاضی و مفتی و محتسب جست و جو کرد.

با این که خواجه حافظ همواره در بیان انتقادات و عقاید خود جانب مصلحت را رعایت می‌کرده است، بارها در معرض تهدید و توطئه مدعیان و تعصب و آزار مردم نادان قرار داشته است. در روایات بعضی تذکره‌نویسان^۱ و پاره‌ای از ابیات حافظ به این مزاحمت‌ها اشاره شده است:

گفت و گوهاست در این راه که جان بگدازد

۳۷۲

هر کسی عربده‌ای این که مبین آن که مپرس
حافظ در این فضای اختناق و ارعاب، با بهره‌گیری از هنر والای خود، یعنی زبان رمز و اشاره، حصاری امن ساخته و توانسته است برخی از عقاید ممنوعه و اسرار مگو را در لابه‌لای ابیات خود بگنجانند.

این نکته را هم باید افزود که در آن زمان، کشف اشارات حافظ در شأن همگان نبوده و تنها مردم زیرک و نکته‌دان، که از دیدگاه حافظ محرم اسرارند و برای دریافت خبر شایستگی دارند، از درک اشارات او برخوردار بوده‌اند:

- آن کس است اهل بشارت که اشارت داند

نکته‌ها است بسی محرم اسرار کجاست

- بهر یک جرعه که آزار کسش در پی نیست

زحمتی می‌کشم از مردم نادان که مپرس

- جفا نه شیوه دین‌پروری بود حاشا

همه کرامت و لطف است شرع یزدانی

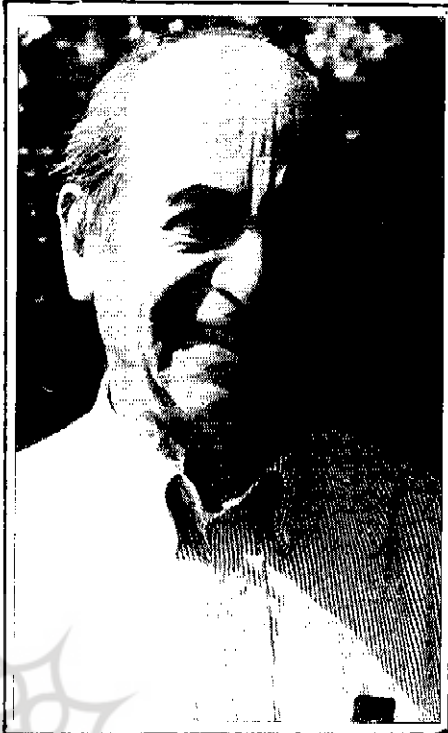
- به شکر تهمت تکفیر کنز میان برخاست

بکوش کنز گل و مُل داد عیش بستانی

شرح اشعار حافظ

نویسنده: علی اکبر زائر

۲۷۴

در روزگار ما نیز اغلب دوستداران حافظ دیوان شعرش را می‌خوانند و از زیبایی کلام او لذت می‌برند و می‌گذرند و یا در جمع دوستان و بستگان با دیوان او فال می‌گیرند و چون مفهوم ابیات را با مطلوب خود موافق دیدند، شادمان می‌شوند.

در این میان باید از فرزانه‌گانی یاد کرد و سپاسگزار بود که غواص‌وار در این دریای عشق و اندیشه فرو رفته‌اند و گوهرهایی را که در صدف رمز و اشارت نهفته است بیرون کشیده و رایگان در دسترس ما نهاده‌اند.

کسانی که در عوالم اندیشه‌های حافظ سیر می‌کنند برای فهم درست ابیات دشوار و نکات و اشارات پنهان و آشکار او، از رجوع به آثار گذشتگان و کتاب‌ها و مقالات نویسندگان و حافظ‌شناسان معاصر ناگزیرند. از این رو، نگارنده طی سالیان دراز به مطالعه و تعمق در این گونه آثار پرداخته و نکاتی را که تصور می‌شد در حل مشکلات حافظ موثر خواهد بود یادداشت می‌کرده و در این مجموعه به شرح و بسط آن‌ها پرداخته است.

فهرست منابع با ذکر نام و نشان مؤلفان و نویسندگان در پایان کتاب آمده است. از میان کتاب‌ها و مقالاتی که مورد استفاده قرار گرفته است، علاوه بر کتاب وحی که یکی از منابع مهم است، بیش از همه به متون کهن عرفانی و دیوان خود حافظ و مثنوی مولانا

جلال‌الدین مدیونم. منابع سه‌گانه مذکور در این راه همواره یار و مددکار نگارنده بوده‌اند.

برخلاف تصور برخی از نویسندگان معاصر، میان سخنان و آثار مولانا و حافظ، که هر دو از چهره‌های درخشان مکتب عشق و عرفانند، مشابهت بسیار وجود دارد و برای حل مشکلات دیوان حافظ می‌توان از گفتار و افکار این گوینده نامدار مدد گرفت.

مجموعه حاضر شامل حدود هشتصد بیت از حافظ است. بخشی از این مقدار، ابیات اصلی است که به طور مستقیم مورد بحث واقع شده و بخشی دیگر ابیات مشابه یا شواهدی است که طی بحث از ابیات اصلی به آنها استناد شده و معانی این دسته از ابیات به طور ضمنی روشن گردیده است.

مطالب یادداشت شده بیش از مقداری است که در این مجموعه آمده است، قسمتی از این یادداشت‌ها را که نگارنده به علت ضعف شدید بینایی نتوانست بازخوانی کند، مجال شرح و بیان نیافت و یاری دیگران هم سودمند نیفتاد، لذا به همین مقدار بسنده شد و از بقیه صرف‌نظر گردید.

این بود شرح کوتاهی درباره نگارش این مجموعه. وقتی این اثر ناقابل را با آثار و نوشته‌های محققان و حافظ‌شناسان نامدار معاصر برابر می‌نهم و با ترازوی انصاف می‌سنجم، احساسی جز پشیمانی ندارم. از سوی دیگر با خود می‌اندیشم هرگاه این جانب توانسته باشم طی این نوشته‌های پریشان‌گرهی از مشکلات ناگشوده حافظ باز کنم و یا از روی برخی نکات و اشارات مبهم او پرده بردارم، اجر زحماتم را دریافته و اندکی از دین خود را به حافظ ادا کرده‌ام؛ لذا باید از بخت خود سپاسگزار باشم.

به این نکته هم باید اذعان کنم که نگارنده این سطور بنده‌ای جایز‌الخطا است و تردیدی ندارد که نوشته‌هایش عاری از عیب و ایراد نیست؛ لذا از صاحب‌نظران استدعا دارد درباره مطالب کتاب ابراز نظر کنند و کاستی‌ها را یادآور شوند تا اگر روزگار مهلتی دهد، خطاها را جبران کنم و از لطف و محبت آن عزیزان سپاسگزاری نمایم.

در این جا وظیفه خود می‌دانم از استاد بزرگوار آقای بهاء‌الدین خرمشاهی که مقدمات طبع این مجموعه را فراهم و پیش از چاپ آن را ویراستارانه مطالعه نمود صمیمانه سپاسگزاری نمایم.

همچنین از خوبشاوندگرامی حاج محمدرضا غضنفری که با خط زیبا و خوانای خود این مجموعه را بازنویسی نمودند قدردانی و سپاسگزاری می‌نمایم و این اثر را چون هدیه‌ای معنوی به همسر همدل و فرزندان مهربانم: شبلی و سودابه تقدیم می‌دارم.